

1954

Några anteckningar om striderna vid Nya Älvsborgs fästning i början av 1700-talet

Av Överste H. Callerström:

I en föregående artikel i denna tidskrift har redogjorts för befästningarna vid Göta älv och deras historia. Därvid utlovades en närmare skildring av Nya Älvsborgs fästning och dess strider.

Arbetet å befästningarna å Kyrkogårdsholmen påbörjades år 1653 under ledning av generalkvartermästaren Wärnschiöld. Fästningen gavs 1661 namnet Nya Älvsborgs fästning i samband med att Älvsborgs slott började raseras. Arbetet å fästningen pågick därefter under många år.

År 1673 företog konung Carl XI en inspektionsresa bl. a. till västkusten för att fatta beslut om de åtgärder, som borde vidtagas å de fasta försvarsanordningarna där.

Marstrand hade, ansågs det, en värdefull och -rygg hamn, varifrån med sjöstridskrafter förbindelserna mellan Östersjön och Västerhavet kunde behärskas. Hamnen vore därjämte en lämplig plats för utsändande av kapare. Karlstens fästning ansågs med anledning härav böra bibehållas och förstärkas i än högre grad ansågs emellertid detta gälla Göteborg, vars hamn vore än större. Med hänsyn till att Nya Älvsborgs fästning icke kunde i erforderlig grad behärska inloppet till Göteborg, borde en befästning anläggas å Svinholmen.

1674 hade huvuddelen av Wärnschiölds fästningsbyggnadsplan för Nya Älvsborg blivit genomförd, även hamnen, bryggor och krubbverk voro då utförda. Brist å medel, samt det år 1675 utbrutna kriget mot Danmark gjorde sig emellertid gällande, varför den fortsatta utbyggnaden endast i viss mån kunde komma till utförande.

I ett den 24 november 1679 avgivet memorial beträffande befästningarnas i Göteborg tillstånd framhåller generalkvartermästaren Erik Dahlberg, som 1673 efterträtt Wärnschiöld, i vad avser Nya Älvsborgs fästning, att denna fästning

vore ett svagt verk, som borde förses med ett starkt torn, varjämte Aspholmen borde sprängas och så mycket som möjligt planeras. Redan Wärnschiöld hade insett de risker, som voro förknippade med Aspholmarnas omedelbara närhet till Nya Älvsborg. I dennes plan 1654 ingick sålunda anläggandes av ett enkelt fästningsverk på Aspholmen, från vilken ö en fiende, om han lyckades landstiga, eljest skulle kunna nedkämpa fästningen. Planen blev emellertid ej då genomförd.

Omkring 1680 återstod ännu en del arbeten å Nya Älvsborg enligt Wärnschiölds plan. Sålunda erfordrades komplettering av vissa vallgravar, bröstvärn och batterier å hornverket liksom en del arbeten å bastionerna och kurtinerna å huvudfästningen. Bestyckningen bestod år 1680 av omkring 75 pjäser.

År 1697 påtalade Erik Dahlberg liksom ock kommandanten på Nya Älvsborg - överstelöjtnanten Nils Posse - ånyo fästningens svagheter. De krävde, att åtgärder skulle vidtagas för Aspholmens befästande eller åtminstone bortsprängning av de högsta berghällarna. År 1698 upprepas framställningen. Även nu utan någon verkan.

Under de två första årtiondena av 1700-talet utföras inga väsentliga förstärkningar eller förbättringar å Nya Älvsborgs fästning. Antalet pjäser utgör år 1700 omkring 80.

Under de första åren av det stora nordiska kriget (1700-1721) blev västkusten och Göteborg relativt skonade. Den svenska handeln i Västerhavet led emellertid avsevärt avbräck. Medelst konvojer hade man sökt upprätthålla handeln, men då detta skydd år 1713 upphörde, avtynade handeln alltmera. I stället utvecklades det svenska kaperiet i avsevärd grad under ledning av den svenske kommandören Lars Gatenlijelm och med Göteborg och dess skärgård som bas.

Kaperiet blev mycket kännbart särskilt för England och Danmark och utgjorde en av anledningarna till dessa länders beslut att rikta ett anfall mot Göteborg.

Den drivande kraften å de förbundnas sida att rikta ett slag mot den svenska västkusten var den danske amiralen Peder Tordenskiöld, som av

sin konung Fredrik IV erhållit befälet över den danska nordsjöeskadern. Erövringen av Göteborg hade inge lekt honom i hågen.

I maj år 1717 kom så första anfallet.

Tordenskiolds plan var att genom ett överraskande anfall sätta sig i besittning av Nya Varvet och genom eld förstöra detta och därvarande sjöstridskrafter. Nya Älvsborgs fästning skulle därför passeras under mörker. De danska sjöstridskrafterna utgjordes av 30 fartyg, varav 2 linjeskepp. Ombord befunno sig omkring 1800 man landtrupper.

Anfallet kom emellertid ej överraskande. Rykten därom spreds från Norge redan i första hälften av april. Därtill kom att en av de danska fartygschef ernå icke fullföljde av Tordenskiold utfärdade order, vilket medförde, att ett av fartygen icke i tid anslöt sig till den övriga eskadern. Då Tordenskiold icke ville börja anfallet utan att hela eskadern var samlad gick överraskningsmomentet om intet.

Åtgärder för anfallets mötande hade därför vidtagits av svenskarna, så att då T. på morgonen den 2 maj siktades vid Vinga voro svenskarna väl förberedda. Nya Älvsborgs fästning och befästningarna i övrigt vid inloppet hade blivit rustade och försatta i stridsdugligt skick, varjämte trupper ur garnisonen avdelats till dessa befästningar och i övrigt grupperats utefter stränderna. Dessa trupper utgjordes av det s. k. småländska tre- och femmänningsregementet och det s. k. Zengerleins sachsiska infanteriregementet, det senare sammansatt av '^chsiska krigsfångar och därför just icke av bästa slag. Därtill kom en ur olika regementen sammansatt grenadjärbataljon, som besatte Käringberget.

I farvattnet mellan Nya Varvet och Rya Nabbe utlades vidare en spärr bestående av fyra fregatter. Innanför sänkverket vid Nya Varvet förankrades en galär.

T. beslöt att invänta mörkret. Klockan 9 på kvällen igångsattes anfallet. Vid Knippelholmen lät han linjeskeppen ankra. Huvuddelen av besättningarna lät lian överföra till de övriga fartygen och med dessa begav han sig in i farvattnet mellan Nya Älvsborg och Käringberget. Vinden var dålig, varför fartygen måste ros eller bogseras. Mellan 1 och

2 på natten började striden med en kraftig skottväxling mellan fästningen och en s. k. skottpråm, som sänts i förväg för att upptaga striden med fartygen vid Nya Varvet.

De övriga fartygen kommo ungefär två timmar senare. Striderna pågingo därefter omkring sex timmar, varunder Tordenskiöld befann sig mellan Nya Älvsborgs kanoner och fartygskanonerna vid Nya Varvet. Därtill utsattes han av gevärseld från stranden - särskilt från Kåringberget - samt av eld från batterierna och galären vid Nya Varvet.

På em. fann T. för gott att uppgiva striden och styrde ut ur inloppet under en god ostlig vind.

Tordenskiölds motgångar detta år stannade icke med misslyckandet vid Göteborg. Även ett anfall mot Strömstad gick honom emot.

I november 1718 föll Karl XII vid Fredrikshald och svenskarnas återtag ur Norge tog sin början. Fredsunderhandlingarna med Danmark misslyckades och kriget]näste upptagas på nytt.

Redan den 7 april 1719, medan nya fredsunderhandlingar med Danmark pågingo, uppenbarade sig Tordenskiöld utanför Göteborg och ankrade på Rivöfjorden, varifrån han blockerade Göteborg.

Tordenskiöld vågade, varnad av misslyckandet 1717, icke gå till anfall mot Nya Älvsborgs fästning. En plan att landsätta trupper på Hisingen, för att därifrån rikta ett anfall mot fästningen, kom ej heller till utförande.

I juli beslöt sig emellertid Tordenskiöld att utföra ett anfall mot Marstrand och därvarande svenska sjöstridskrafter. I mitten av juli begav han sig sålunda med de lätta fartygen till Marstrand. Linjeskeppen kvarlågo utanför Göteborg.

Den 21 juli 1719 landsteg han på Koön. Genom hotelser och list lyckades han få fästningen att kapitulera den 26 juli.

Närvaron av T. i den bohuslänska skärgården och utanför Göteborg hade givetvis föranlett de svenska myndigheterna att vidtaga åtgärder för mötande av ett ev. nytt anfall mot Göteborg.

Försvarsförberedelserna leddes av fältmarskalken greve Karl Gustaf Rehnschiöld, såsom den för hela västkusten och Skåne ansvarige, samt av generalguvenören i Göteborg, greve Mörner, som var högste befälhavare på platsen. Fästningsverken reparerades och bestyckades, varjämte palissader och andra hinderanordningar förbättrades eller anlades. Nya trupper beordrades till Göteborg och grupperades på båda sidor om Göta älv, varjämte besättningstrupper till Nya Älvsborgs och Bohus fästningar avdelades.. Göteborgs fästningsgarnison gjordes beredd. Trupperna i fästningarna utgjordes i huvudsak av Älvsborgs regemente och det Zengerleinska sachiska regementet, för säkerhet skull blandade med varandra.

För att förhindra ett inträngande till Göteborg beordrades i slutet av juni även utförandet av en fartygsförsänkning mellan Rya Nabbe och Nya Varvet. Arbetet blev dock fördröjt av olika anledningar och kom icke till utförande förrän senare.

Tordenskiöld hade som väntat icke uppgivit sitt uppsatta mål att erövra Göteborg och de lättvunna framgångarna vid Marstrand sporrade honom. Det sägs att T. till danske konungen uttalat, att Nya Älvsborgs fästning skulle han nu "intaga lika lätt som man rökte sin pipa"!

Den 31 juli seglade T. från Marstrand till Rivöfjorden. Hans styrka bestod av 7 linjeskepp, 2 fregatter, 5 skottpråmar, 2 flytande batterier, ett antal galärer m. m. Antalet kanoner ombord å dessa fartyg utgjorde minst omkring 525. Härtill kom ett antal mörsare, som medfördes ombord bl. a. å de flytande batterierna. Mot denna artilleristiska styrka stod omkring 80 å 90 kanoner å Nya Älvsborgs fästning. Besättningen å fästningen utgjordes förutom av artillerifolk för pjäsernas betjänande av två kompanier ur vardera av de förut omnämnda Älvsborgs och Zengerleinska regementens. Kommendanten å Nya Älvsborgs fästning, överstelöjtnanten Gadde, var för tillfället tjänstledig, varför befälet fördes av överstelöjtnanten [Johan Lillie](#).

För anfallet avsåg T. i första hand utnyttja skottpråmarna och de flytande batterierna. Endast ett par linjeskepp och en fregatt kommo därför att delta i själva eldgivningen.

Samtliga i anfallet deltagande fartyg samlades utom kanonskotthåll från fästningen på kvällen den 1 augusti.

Fartygen bogserades småningom fram mot fästningen och inom skotthåll från denna samt förlades delvis i skydd av de utanför fästningen liggande Knippelholmarna och Aspholmarna.

På stora Aspholmen landsattes 36 st. 16 punds mörsare och på Lilla Aspholmen 4 st. 40 punds mörsare. Medan dessa åtgärder vidtogos påbörjades artilleristriden. Två linjeskepp varpades upp och deltog i anfallet, men blevo relativt svårt skadade och måste dragas ur striden några timmar under natten för att repareras. Striden fortsatte hela natten och på dagen den 2 augusti. Ett krutmagasin sprang i luften på fästningen, vilket åstadkom en hel del förödelse. Fästningen led även en del skador på grund av artillerielden. Fartygen å sin sida blevo avsevärt skadade. Eldgivningen fortsatte till kl. 8 på kvällen.

På grund av lidna skador och förluster ansåg Lillie behov av undsättning föreligga och utsatte såsom ett tecken härpå en vit flagga på den sida av fästningen, som var vänd mot Göteborg. Denna flagga iakttogs på något av T:s fartyg och uppfattades såsom parlamentärflagga. T. sände därför en slup till fästningen för att uppfordra den att giva sig. Lillie var dock ingalunda benägen härtill. Han visade T. med att hälsa "att han icke vore någon Dankwardt". Parlamentären återvände ännu en gång men blev ånyo avvisad av Lillie med orden att om han ännu en gång vågade återkomma med en skymflig uppfordran till kapitulation, så skulle han skjuta slupen i sank, parlamentärflaggan till trots".

För att skrämma Lillie lät T strax därefter sätta segel på en del av sina fartyg, liksom han avsåg att gå till anfall, men det stannade därvid.

På kvällen lät T. föra en del av sina fartyg från stridsplatsen för att reparera. Därjämte fördes ett batteri om 4 st. 100 punds mörsare i land på Aspholmen.

Artilleristriden fortsatte emellertid hela natten och den påföljande dagen och avbröts först kl. 1130 på kvällen den 3 augusti. Fästningen hade på natten fått förstärkning. En fregatt gick på grund och blev svårt skadad av fästningens eld och även en del av de övriga fartygen fingo skador. Fästningen själv var också svårt skadad. Kanoner hade förstörts, murar hade störtat samman och en hel del av besättningen hade gått förlorad i döda och sårade. Kommendanten och hans besättning hade emellertid lovat varandra att hellre dö än att giva sig.

A Hisingen var grupperad en bataljon ur Skaraborgs regemente under befäl av översten Stael von Holstein. Denne insåg fästningens belägenhet och att man från Hisingen skulle kunna bistå fästningen genom artillerield i de danska sjöstridskrafternas flank och rygg och mot de danska batterierna å Aspholmarna. Artilleri fanns emellertid ej, men han begav sig till Göteborg och framställde begäran hos myndigheterna där att artilleri skulle ställas till hans förfogande. Han möttes emellertid av ringa förståelse (pjäserna kunde lätt komma i fiendens händer och bli troféer!) och först sedan han personligen förbundit sig att ersätta ev. skador eller förluster fick han fyra kanoner och en mörsare, som under stora svårigheter i den besvärliga terrängen forslades ut och grupperades vid Arendal, mitt emot Aspholmarna. Detta hände på natten till den 4 augusti.

På morgonen denna dag blev därför danskarna beskjutna från två håll och det dröjde ej länge förrän man kunde iakttaga hur det ena fartyget efter det andra drogs ur striden och utom skotthåll från fästningens artilleri.

Man ser av de ovan relaterade striderna huru de farhågor, som tidigare vid flerfaldiga gånger uttalats beträffande de risker, som förelåg från de utanför fästningen liggande Aspholmarna, blevo förverkligade. Frånsett detta - och myndigheternas ovilja att snabbt ställa pjäser till överste Staels förfogande - var fästningens försvar väl skött. Såsom erkänsla för sin tapperhet, sin energi och okuvliga motståndsvilja blev Lillie utnämnd till överste och tilldelad friherrelik värdighet. På hans vapen tecknades "en fästning av silver på en älv".

Även överste Stael von Holstein blev i sinom tid friherre och i hans vapen ser man "två kanoner över en ström".

Den 26 september hävdades blockaden av Göteborg. Med anledning härav torde bevakningen varit mindre tillfredsställande och denna omständighet blev den närmaste orsaken till att en av Tordenskiold utförd kupp mot Nya Varvet i avsikt att återtaga några av svenskarna tagna danska fartyg i början av oktober med framgång kunde genomföras.

I Marstrand samlade T. ihop ett 10-tal slupar och ett par tre galärer och inred dessa fartyg begav han sig roende iväg söderut på em. den 7 oktober.

Vid Gefveskär kvarlämnades galärerna under det att roddsluparna satte kurs mot Nya Varvet, strykände tätt intill stranden vid Käringbergsbatteriet. (vid KA 4 nuvarande hamn). Klockan var då redan mellan 11 och 12 på kvällen. Posterna vid Käringbergsbatteriet och vid Carolibatteriet (udden innanför KA 4 pjäshall) hörde roddsluparna. Vid det förstnämnda batteriet blev danskarna anropade. Svaret, som danskarna gav, "goda svenskar" och "det vore de svenska galärer", godtogs emellertid och föranledde ingen annan åtgärd än att rapport avsändes till kompanichefen, som var förlagd i en gård vid Påvelund. I Carolibatteriet togs för givet att de voro svenskar, allra helst som intet inrapporterats från Käringbergsbatteriet. Danskarna kommo därför ostört fram till Nya Varvet, där de landstego. Vakten överrumplades, likaså posten vid det nedre batteriet. Danskarna bemäktigade sig fartygen och började göra förberedelser för att föra dem ut ur hamnen.

På Nya Älvsborgs fästning hade någon av posterna tyckt sig höra årslag och detta blev så småningom anmält till kommandanten, översten Gadde. Förhör igångsattes uppe på vällen och i samband **härmed** hördes gevärseld i riktning mot Nya Varvet. Då det emellertid var' det Zengerleinska sachsiska regementet, som hade vakten, tillmättes detta ingen betydelse!

Plötsligt sågs emellertid ett ljus i riktning mot Nya Varvet och strax därefter sågs ett fartyg springa i luften. Man slog då omedelbart larm, bemannade kanonerna och sköt larmskott. Vidare utsändes en vaktbåt i älvmyningen. Denna båt mötte i mörkret en slup på väg in mot Nya Varvet och då denna anropades fick man till svar, att det Tordenskiöld. Och så var det också! T. lyckades ta sig fram till Nya Varvet, där danskarna nu höllo på med att söka varpa ut fartygen ur Nya Varvets hamn. Detta var emellertid ett hårt arbete, särskilt som fartygen även måste föras genom den trånga öppningen i försänkningen mellan Billingen och Rya Nabbe. Det enda fartyg man lyckades få ut var en dansk galär. De återstående fartygen stuckos i brand, utom två flytande batterier, som man ej lyckades få eld på.

På morgonen kl. 3 var T. på väg ut ur älvmyningen. Han blev då beskjutet såväl av det övre batteriet på Billingen som av Nya Älvsborgs fästning och Käringsbergsbatteriet liksom också från trupper i land, vilka nu blivit larmade. I det rådande mörkret lyckades T. dock utan förluster komma ut och på förmiddagen återvände han till Marstrand.

T:s kupp hade krönts med framgång.

Undersökning igångsattes för att fastslå ansvaret för det inträffade. I huvudsak klarlades att anledningen var brister i bevakningens ordnande i farvattnen kring Nya Älvsborg. Protokollet från undersökningen lär omfatta icke mindre än 1.672 sidor! Utslag avkunnades 1725. Endast två mindre bötesstraff utdömdes.

Detta var sista gången Nya Älvsborgs fästning anfölls. Dess roll såsom fästning fortlevde dock ända fram till 1869, då den nedlades.